

DOI: <https://doi.org/10.36719/3005-3137/10/246-253>

Müseyyib İlyasov
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
Pedaqogika elmləri doktoru
Bakı, Azərbaycan
<https://orcid.org/0000-0002-9379-1643>
museyibilyas@gmail.com

Yüz otuz bir nəfərdən biri: Müseyib İlyasov

Xülasə

Birinci Türkoloji Qurultay türk xalqlarının birliyi, bir kökdən olması, dil, ədəbiyyat və mədəniyyət ortaqlığı baxımından bu xalqların tarixində mühüm yer tutur. Həm də eyni kökdən olan, lakin dünyanın müxtəlif yerlərində yaşayan xalqların sanki bir özünəqaydış, həmrəylik və birlik simvolu kimi tarixi əhəmiyyətə malik olmuşdur. Eyni zamanda təkcə dil, əlifba müzakirəsi baxımından deyil, sanki, gələcəyə baxış proqramı kimi də yüksək əhəmiyyətə malik tarixi bir məclis olmuşdur. Elə buna görə də bu qurultayın nümayəndələri, onların təşkilatçıları və rəhbərləri sovet rejiminin qurbanlarına çevrilmişlər. Onların sonrakı taleləri də demək olar ki, hamısında eyni olmuşdur: həbs, repressiya, ölüm... Belə qurbanlardan biri də bütün həyatını xalqın maariflənməsinə, təhsilinə həsr etmiş, Azərbaycanda müəllim kadrlarının hazırlanmasında misilsiz xidmətlər göstərmiş, məşhur Zaqafqaziya (Qori) müəllimlər seminariyasının məzunu Müseyib İbrahim oğlu İlyasov olmuşdur. Məqalədə bu fədakar və vətənpərvər Azərbaycan oğlunun həyatı, təhsili və pedaqoji fəaliyyətindən bəhs edilir, onun qurultay nümayəndəsi kimi sonrakı acı taleyi müəyyən mənbələr və arxiv materialları əsasında şərh edilir.

Açar sözlər: *müəllimlər seminariyası, Türkoloji Qurultay, maarif, müəllim, milli-mənəvi dəyərlər*

Museyib Ilyasov
Azerbaijan State Pedagogical University
Doctor of Pedagogical Sciences
Baku, Azerbaijan
<https://orcid.org/0000-0002-9379-1643>
museyibilyas@gmail.com

One of One Hundred and Thirty-One: Museyib Ilyasov

Abstract

The First Turkological Congress holds an important place in the history of the Turkic peoples in terms of their unity, common origin, language, literature and culture. It also had historical significance as a symbol of self-reflection, solidarity and unity of peoples who have the same origin but live in different parts of the world. At the same time, it was a historical assembly of great importance not only in terms of language and alphabet discussions, but also as a program for looking into the future. That is why the representatives of this congress, their organizers and leaders became victims of the Soviet regime. Their subsequent fates were almost all the same: arrest, repression, death... One of such victims was Museyib Ibrahim oglu Ilyasov, a graduate of the famous Transcaucasian (Gori) Teachers' Seminary, who devoted his entire life to the enlightenment and education of the people, rendered unparalleled services in the training of teaching staff in Azerbaijan. The article discusses the life, education and pedagogical activities of this selfless and patriotic Azerbaijani son, and his

subsequent bitter fate as a congress representative is interpreted on the basis of certain sources and archival materials.

Keywords: *teachers' seminary; Turkological Congress; education; teacher; national-moral values*

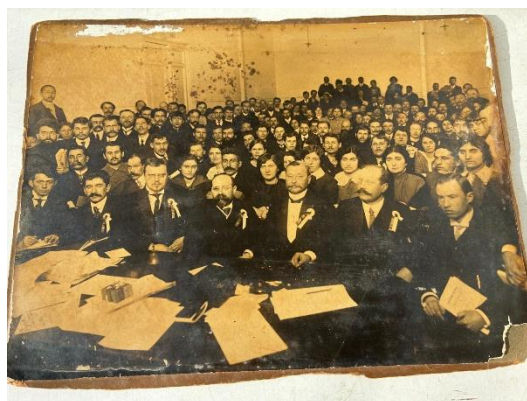
Giriş

Türk xalqlarının həyatında silinməz izlər buraxan I Türkoloji Qurultay türk xalqlarının birliyi, bir kökdən olması, dil, ədəbiyyat və mədəniyyət ortaqlığı baxımından əhəmiyyətli rol oynayır. Qurultay dünyanın hər yerinə səpələnmiş eyni kökdən olan, lakin dünyanın müxtəlif yerlərində yaşayan xalqların sanki bir özünəqaydı, həmrəylik və birlik simvoludur. Türkoloji Qurultay yalnız dil, əlifba müzakirəsi məsələsi deyil, eyni zamanda türk xalqlarının gələcək müqəddaratını həll edəcək tarixi bir məclis olmuşdur. Lakin qurultayın nümayəndələri, onların ideyaları sovet rejiminin qurbanlarına çevrilmişlər. Belə qurbanlardan biri də bütün həyatını xalqın maariflənməsinə, təhsilinə həsr etmiş, Azərbaycanda müəllim kadrlarının hazırlanmasında misilsiz xidmətlər göstərmiş, məşhur Zaqafqaziya (Qori) müəllimlər seminariyasının məzunu Müseyib İbrahim oğlu İlyasov olmuşdur.

Tədqiqat

Müseyib Kərbəlayı İbrahim oğlu İlyasov

Şəkildə: Müseyib İlyasov 3-cü cərgədə soldan 3-cü

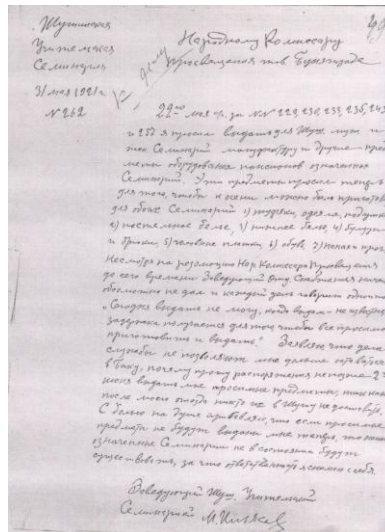
Bu nadir şəkli Müseyib İlyasovun nəvəsi prof. M.İlyasov təqdim etmişdir.

Tarixi Birinci Türkoloji Qurultayının nümayəndələrindən biri Müseyib Kərbəlayı İbrahim oğlu İlyasov 1893-cü ildə Yelizavetpol Quberniyasının Zəngəzur Qəzasının Oğuldərə kəndində anadan olmuşdur.

Müseyib İlyasov ilk təhsilinin atasının Oğuldərədə açdığı xüsusi məktəbdə almışdır. Sonralar Minkənd kəndində olan Rus-Azərbaycan (tatar) məktəbində, daha sonra isə təxminən 1906-1907-ci illərdə Şuşada Həşim bəy Vəzirovun müdir olduğu Qəza məktəbində oxumuşdur. Yaxşı oxuması və çalışqanlığı ilə diqqəti cəlb etmiş və başqa bir neçə gəncə birlikdə görkəmli pedaqoq Firidun bəy Köçərli onun da təhsilini Zaqafqaziya (Qori) Müəllimlər Seminariyasında davam etdirməsini məsləhət bilmişdir. M.İlyasov 1908-ci ildə Zaqafqaziya (Qori) Müəllimlər Seminariyasına daxil olmuş və 1912-ci ildə Seminariyanı bitirmişdir (Şəhadətnamə № 613/542). Seminariyada da fəal tələbə kimi tanınmış və müəllim və tələbələrə böyük hörmətini qazanmışdır (İlyasov, 2025, s. 34-56).

Müseyib İlyasov seminariyanı bitirdikdən sonra Azərbaycana qayıtmış, 13 sentyabr 1912-ci ildən - 13 sentyabr 1915-ci ilədək Bakı şəhər ikinci rus-tatar məktəbində müəllim işləmişdir. 1915-ci ildən 1919-cu ilə kimi qaçqınlar və imperialist müharibəsində zərər çəkmişlərə köməklik göstərən Xosrov bəy Sultanovun rəhbərlik etdiyi Bakı Müsəlman Xeyriyyə Cəmiyyətinin üzvü olmuş və burada fəaliyyət göstərmişdir. Bu müddətdə İranda və Türkiyədə olmuş, Xosrov bəy Sultanovla əhalinin yoxsul təbəqələrinə ianə - yardım paylamışdır. 1919-cu ildən yenidən pedaqoji fəaliyyətə başlamışdır.

M.İlyasov 1920-ci ildə Şuşa şəhərində açılan Müəllimlər Seminariyasının – darülmüəllimin ilk yaradıcısı və təşkilatçılarından biri olmuş, bu təhsil ocağının formalaşmasında xüsusi xidmətlər göstərmişdir. Bina, təchizat, kitablar, dərs vəsaitləri, kadrlarla təminat, tələbələr üçün geyim, tədris ləvazimatları, məktəbə qəbul və s. kimi çox ağır işlərin görülməsində şəxsən iştirak etmiş və onun bir təhsil ocağı kimi yüksək səviyyədə təşkilinə və fəaliyyət göstərməsinə nail olmuşdur. Bunu M.İlyasovun 1921-ci il mayın 31-də 262 sayılı məktubla xalq naarif komissarı D.Bünyadzadəyə müraciət etdiyi məktubdan da aydın görmək mümkündür: Məktubda deyilir: "Mayın 22-də 229, 230, 233, 235, 243 və 257 sayılı müraciətlərlə mən Şuşa kişi və qadın seminariyalarının pansionu üçün manufaktura və digər təchizat predmetlərinin verilməsini xahiş etmişdim. Manufaktura və digər predmetlər pansionların payıza qədər tərlək, yataq kətanları, yorğan, döşək, ayaqqabı, şalvar, kofta, papaq, baş örtükləri və s. tələbatların ödənilməsi üçün istənilirdi. Xalq maarif komissarının icazəsinə baxmayaraq, Təchizat şöbəsinin müdiri tərəfindən bu günədək hər hansı bir predmet verilməmişdir və hər gün eyni sözlər deyilir:" Bu gün verə bilmərəm, nə vaxt verəcəyim bilinmir, gecikmə ona görədir ki, xahiş olunanların hamısını hazırlayım və sonra verim." Bəyan edirəm ki, xidməti məsələlərim mənim Bakıda çox qalmağıma imkan vermir, ona görə də xahiş edirəm ki, iyunun 2-dən gec olmayaraq xahiş etdiyim predmetlər mənə verilsin, mən gedəndən sonra onları Şuşaya gətirən olmayacaqdır. Ürək ağrısı ilə əlavə edirəm ki, xahiş etdiyim predmetlər indi mənə verilməsə, həmin seminariyalar mövcud ola bilməyəcəklər və buna görə də məsuliyyəti öz üzərimdən götürürəm" (ARDA, f. 57. siy.1, iş. 22, v. 49).

M.İlyasovun Xalq Maarif Komissarı D.Bünyadzadəyə yazdığı ərizə.

Görkəmli maarifpərvər kimi tanınmış Müseyib İlyasov 1925-ci ilə qədər Şuşa kişi müəllimlər seminariyasının müdiri vəzifəsində çalışmış və onun müəllim kadrların hazırlanmasında böyük xidmətləri olmuşdur. Onun rəhbərliyi altında bir sıra tanınmış şəxslər, o cümlədən Azərbaycan Xalq Yazıçıları Süleyman Rəhimov və Əli Vəliyev də bu seminariyada pedaqoji təhsil almışdılar.

Şuşa kişi müəllimlər seminariyasının müdiri M.İlyasov qadın təhsilinə də mühüm əhəmiyyət vermiş, onların Seminariyada oxumalarına şərait yaradılmasını, bu işə diqqət və qayğı göstərilməsini vacib hesab etmişdir. O, Şuşa şəhərində mövcud olan Qadın Seminariyasının dövrün tələblərinə cavab vermədiyini bildirmiş və 5 sentyabr 1921-ci ildə Müəllim Seminariyaları müdirlərinin qurultayında Şuşa Qadın Müəllimlər Seminariyası haqqında ətraflı məruzə etmiş və bir həftə sonra - 1921-ci il sentyabrın 12-də bu münasibətlə Xalq Maarif Komissarlığının Sosial tərbiyə Baş İdarəsinə məruzə ünvanlamış, bu sahədə olan narahatlığını ifadə etmişdir. O, problemin həlli üçün öz təkliflərini də vermişdir. M.İlyasovun məruzəsində qeyd edilirdi: "5 sentyabr 1921-ci ildə yoldaş Şahsuvarovun sədrliyi ilə Müəllim Seminariyaları müdirlərinin qurultayının keçirilmiş iclasında mənim Şuşa Qadın Müəllimlər Seminariyası haqqında ətraflı məruzəm dinləndikdən sonra qurultay aşağıdakı qərarı qəbul etdi: "Şuşada Qadın Müəllimlər Seminariyası yoxdur. Orada yalnız 1-ci dərəcəli məktəbin 4-cü qrupu mövcuddur. Əgər mümkündürsə, Şuşada Qadın Müəllimlər Seminariyası açılsın". Əlavə edirəm ki, qeyd olunan seminariyanın açılması Bakı şəhərindən oraya iki müəlliminin təyin edilməsindən asılıdır. Əgər Şuşaya iki müəlliminin təyin edilməsinə imkanınız olsa, orada gələcək qadın müəllimlər seminariyasının yalnız kiçik hazırlıq sinifi fəaliyyət göstərəcək, əgər bu təyinat mümkün olmasa, qurultayın qərarına əməl olunmalıdır. Həmin qrupun qızlarını Şuşa şəhərindəki 1-ci dərəcəli məktəblərə bölüşdürmək lazımdır. Sosial tərbiyə Baş İdarəsindən xahiş edirəm ki, qeyd olunan məktəbin fəaliyyət göstərə bilməsi üçün Şuşaya bir müdir və müəllim təyin etsin, əgər mümkün deyilsə, göstərilən seminariyanın mülkiyyəti və Şuşa xəzinədarlığında olan vəsaiti Şuşa Kişi Müəllimlər Seminariyasının sərəncamına verilsin (ARDA.f. 57. siy. 1. iş. 175. v. 152).

Görkəmli pedaqoq və kütləvi mədəni iş rəhbərlərinin, o cümlədən M.Qiyasbəyov, S.M.Qəniyev, F.Rzabəyov, Hüseyn Cavid, R.Əfəndiyev, Q.Bağırov, M.İlyasov, N.Qiyasbəyov, A.Qasimov, S.Acalovun iştirakı ilə keçirilmiş müəllim seminariyaları müdirlərinin qurultayının 1921-ci il 12 sentyabr tarixli iclasında müəllim seminariyalarının gündəlik zəruri tələbat malları ilə təmin olunması məsələsinə baxılmışdır. Məsələ hərtərəfli müzakirə edildikdən sonra qərara alınmışdır ki, yerli ərzaq şöbələri seminariya pansionlarının mövcud olması üçün onları gündəlik və yaxud aylıq zəruri tələbat malları ilə təmin etmək iqtidarında deyildir. "Yerli ərzaq şöbələrinin verməyə hər hansı bir ərzağı olmadığı üçün hərdənbir, xüsusilə də çörək verirlər ki, həmin çörəklər də uşaqların

qidalandırılmasına yararsız halda olur. Bunlara ümid edərək pansion açmaq mümkün deyildir. Bütün müəllim seminariyalarının təcrübəsi göstərir ki, ərzaq şöbələri həmişə də olmasa, bir az çörək, düyü, qənd, çaydan başqa heç nə verə bilmirlər. Verilənlərə əlavə olaraq digər gündəlik və ya aylıq ərzaq malları seminariya tələbələri tərəfindən alınır, tələb olunan ərzaqlar bazarlarda da olmadığı üçün uşaqlar günlərlə ac qalmalı olurlar. Gəncə, Qazax, Nuxa və Şuşanın yerli şəraiti elədir ki, buradakı bazarlarda ilkin zəruri tələbat mallarını, xüsusilə çörək, odun, ağ neft, ət, yağ və tərəvəzi həmişə tapmaq mümkün olmur. Yuxarıda qeyd olunanları nəzərə alaraq qurultay yekdilliklə qərara alır: bu tədris ilin əvvəllərində hər bir seminariya zəruri tələbat mallarının: odun, ağ neft, sabun, buğda, yağ, çay, qənd, tərəvəz, müxtəlif yarmaların tədarükünü etsin və bu məqsədlə hər bir seminariyanın müdürinə birdəfəlik nəğd pulla 3 mln. manat verilsin. Ehtiyatların tədarükü seminariyanın təsərrüfat qulluqçusu və rayon icraiyyə komitəsinin nümayəndəsi ilə birgə aparılacaqdır” (Səfərov, 2019, 24 aprel, səh 15; 18-20 may səh.7) .

1921-ci il oktyabrın 9-da Vəlibəyov, İşkov, Məmmədov, Maqomayev, Şahsuvarov və Timoşevskinin iştirakı ilə Xalq Maarif Komissarlığının kollegiyasının keçirilmiş iclasında Azərbaycanın müəllim seminariyaları haqqında məsələlərə baxılmışdır. Müəllim seminariyaları haqqında əsasnamə, müəllim seminariyalarının tədris proqramı və dərslərin planı, müəllim seminariyaları qulluqçularının ştatı, seminariyanın oğlan və qız tələbələrinin geyim və digər əşyalarla təmin edilməsinin normaları təsdiq edilmişdir. Şuşa və Nuxa qadın seminariyaları haqqında məsələ ilə bağlı Şahsuvarovun məruzəsindən aydın olmuşdur ki, hər iki seminariya öz təyinatına qətiyyənlə cavab vermir. Şuşa qadın gimnaziyası tərkibi şəhər məktəblilərindən ibarət III qrupun 1-ci dərəcəli məktəblərinin sadəcə olaraq adlarının dəyişdirilməsi ilə yaradılmışdır. Nuxa qadın seminariyası isə inkişaf səviyyəsi və Müəllim Seminariyası kursunun mənimsənilməsi üzrə şagirdlərin hazırlıq dərəcəsinə görə daha da aşağı səviyyədədir, çünki, seminariya savad öyrənməyə yenidən başlamış kənd uşaqları ilə komplektləşdirilmişdir. Yoldaş Şahsuvarovun və qurultay iştirakçılarının əksəriyyətinin rəyi ilə hər iki qadın seminariyası ləğv edilməli, həmin seminariyaların bütün əmlakı Şuşa və Nuxa kişi müəllimlər seminariyalarına verilməlidir. Qurultayda həmçinin qeyd olundu ki, seminariyaların təşkili üçün iki əsas amil olmalıdır - I dərəcəli məktəb səviyyəsində şagirdlərin bilik səviyyəsi və tam hazırlıqlı qulluqçu heyəti. Pedaqoji məktəblərin xüsusiyyətləri təlim-tərbiyə heyətində sırasıyla deyil, kifayət qədər ixtisaslı pedaqoqların olmasını tələb edir. Məsələ ilə bağlı həmin seminariyaların müdirləri özlərinin xüsusi fikirlərini bildirərək qeyd etdilər ki, onların fikrincə Nuxada və Şuşada bütün göstəricilər vardır ki, bu seminariyalar mövcud olsunlar. Şuşa Seminariyasının inkişafı Bakının seminariyanı kifayət qədər pedaqoji kadrlarla təmin etməsindən asılıdır. Nuxa seminariyasının müdürü isə seminariyanın saxlanmasını onunla əsaslandırır ki, seminariyanın bağlanması xalq tərəfindən məzəmmət ediləcək və hüququ əsaslarla qurultayın qərarı fəaliyyət göstərən seminariyalara deyil, yeni yarananlara aid edilə bilər (ARDA. f.57 .siy. 1. iş.175. v. 151-151(arxa üzü).

Mərkəzi Laçın şəhəri olmaqla 1924-cü ildə Laçın, Qubadlı və Kəlbəcər rayonlarını əhatə edən Kürdüstan qəzası təşkil edildikdən sonra M.İlyasov Qəza Maarif Şöbəsinin müdürü təyin edilmiş və 1925-ci ildən 1931-ci ilədək bu ərazidə xalq maarifinin təşəkkülü və inkişafında böyük fədakarlıqlar və misilsiz xidmətlər göstərmişdir. Laçın şəhərində, o cümlədən bir sıra dağ kəndində yeni məktəb tikintisinə şəxsən özü rəhbərlik etmiş və 10-yaxın kənddə yaraşıqlı, yeni üslublu məktəb binaları tikdirmişdir.

M.İlyasov ölkəmizin ictimai həyatında bilavasitə fəal iştirak etmişdir. 1923-cü ildə o ictimai əsaslarla Moskvada Azərbaycan pavlyonunda təşkil edilən kənd təsərrüfatı sərgisinin direktoru olmuşdur. O, Vətənin çağırışı və öz vicdanının səsi ilə öz üzərinə düşən missiyanı şərəflə yerinə yetirmişdir. 1936-cı ildə Bukşpanın rəhbərliyi ilə Laçın rayonunda əhalinin etnik tərkibinin öyrənilməsi məqsədilə təşkil edilən xüsusi ekspedisiyada fəal iştirak etmişdir.

Müseyyib İlyasov 1926-cı ilin fevralın 26-dan martın 6-a qədər olan müddətdə Bakı şəhərində hazırda Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Rəyasət Heyətinin yerləşdiyi binanın üçüncü mərtəbəsində yerləşən böyük akt zalında keçirilmiş I Türkoloji Qurultayın iştirakçısı olmuşdur.

Qeyd edirik ki, I Türkoloji Qurultay bir ictimai hadisə kimi türk xalqlarının elmi-mədəni birliyinin möhkəmləndirilməsinə və ortaq milli-mənəvi dəyərlərinin inkişafına təsir göstərmişdir. Həmin qurultayda XX əsrin əvvəllərinin türkoloji elmi-mədəni mühitinin ən aktual məsələlərinə, o cümlədən dilçilik, latın əlifbası, orfoqrafiya, tarix, ədəbiyyat, folklor, incəsənət, etnoqrafiya, terminologiya və digər sahələrə dair müzakirə edilərək müvafiq qərarlar qəbul edilmişdir. Birinci Türkoloji Qurultayda dinlənən məruzələr və qəbul edilmiş qərarlar türk dünyasının çoxəsrlik tarixinin elmi cəhətdən tədqiq edilib öyrənilməsinin möhtəşəm proqramı kimi tarixə daxil olmuşdur. Bakıda keçirilmiş Birinci Türkoloji Qurultayda dünyanın müxtəlif ölkələrindən, o cümlədən Türkiyə, İran, Rusiya, Macarıstan, Almaniya, Tatarıstan, Qazaxstan, Türkmənistan, Özbəkistan, Qırğızıstan, Gürcüstan, Ermənistan, keçmiş Sovetlər birliyində yaşayan digər türkdilli xalqların nümayəndələri iştirak etmişdilər. Birinci Türkoloji Qurultayda rəsmi olaraq Azərbaycan hökuməti tərəfindən dəvət olunmuş aşağıdakı ziyalılar Azərbaycanı təmsil etmişdilər: Səmədağa Ağamalıoğlu, Fərhad Ağazadə, Ruhulla Axundov, Hənəfi Zeynallı, Həbib Cəbiyev, Mustafa Quliyev, Nikolay Aşmarin, Əziz Qubaydullin, Xalid Səid Xocayev, Bəkir Çobanzadə, Cabbar Məmmədşad, Artur Rudolfoviç Zifeldt-Simumyaqi, Pənah Qasımov, Müseyib İlyasov, Cəlil Məmmədşad, Ayna Sultanova, Fərid Xurşid, Həmid Sultanov, Mirzə Davud Hüseynov, Hüseyn Musayev, Əhməd Pepinov, İbrahim Rza Şəbüstəri, Həsən Musayev (Babayev, 2006, s. 33-46).

Haşiyə. Qeyd edək ki, I Türkoloji Qurultayın nümayəndələrinin onların vəzifəsi, ixtisası, milliliyyəti, hansı təşkilat tərəfindən göndərilməsi və daim yaşayış yerləri qeyd olunan adlı siyahıda M.İlyasovun milliliyyəti Kürd və göndərən təşkilat Kürdüstan kimi qeyd edilmişdir. Tarixi həqiqətdir ki, Azərbaycan bolşevik hökuməti mərkəzin “Parçala, hökm et!” siyasətini həyata keçirərək əhalisinin milli tərkibinin çox az bir hissəsinin kürdlərdən ibarət olmasına baxmayaraq (o zaman da, indi də Şərqi Zəngəzur olan) Laçın, Qubadlı və Kəlbəcər əraziləri Kürdüstan adlandırılmış və yeni yaradılan qəzanın adı da “Kürdüstan Qəzası” adlanmışdır. Qurultay nümayəndəsi olan M.İlyasov da Kürdüstan Qəza Maarif şöbəsinin müdiri vəzifəsində çalışdığından onun milliliyyəti olduğu kimi - “türk” deyil, “kürd” yazılmışdır. Halbuki, onun bütün sənədlərində milliliyyəti “Türk” yazılmış və doğrulduğu Qəldərə kəndinin də əhalisi türklərdən ibarət olmuş və bu gün də belədir.

M.İlyasov 1931-ci ildən sonra Bakıya gəlmiş və 1939-cu ilə kimi Azərbaycan Xalq Maarif komissarlığında bir çox məsul vəzifələrdə - kadrlar şöbəsində pedaqoji kadrlar üzrə məsul icraçı, metodist və inspektor, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun rus dili kafedrasında müəllim vəzifələrində çalışmışdır. Müasirlərinin yazdıqları kimi, O, Şuşada pedaqoji seminariyanın direktoru vəzifəsində çalışarkən də, Qəza Xalq Maarif Şöbəsinə başçılıq edəndə də, Respublika Maarif komissarlığında işləyəndə də müəllim kadrlarının yetişdirilməsinə mənəvi ata qayğısı ilə yanaşmış və böyük əmək sərf etmişdir. Xalq yazıçısı Süleyman Rəhimov yazırdı: “Laçının Oğuldərə kəndindən çıxan, inqilabdan əvvəl məşhur Qori seminariyasını bitirən, Şuşada açılan darülmüəlliminin ilk təşkilatçısı və müdirlərindən olan, sonralar Kürdüstan qəza maarif şöbəsinin müdiri vəzifəsində çalışan Müseyib İlyasov bir fədai-mücahid kimi hərəkət edir, dağ obalarının hamısına maarifin, mədəniyyətin yayılmasına çalışır, sözün əsil mənasında cəhalətə qarşı çarpışırdı” (Rəhimov, 1967, s.60-61).

M.İlyasovla bir yerdə işləmiş Xalq yazıçısı Əli Vəliyevin də bir sıra yazılarında M.İlyasovun fəaliyyəti və şəxsiyyəti tez-tez xatırlanır və onun əməyi yüksək qiymətləndirilir. Ədib “Onları unutmaq olmaz” adlı məqaləsində yazırdı: “Kürdüstan kəndlərində məktəb binası yox idi. Yeni binalar tikmək, uşaqları məktəbə cəlb etmək məqsədilə qəza maarif şöbə müdiri Müseyib İlyasov işgüzar fəaliyyətini xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Qəzanın Oğuldərə kəndindən olan Müseyib İlyasov Qori seminariyasını qurtarmış, Şuşa seminariyasında işləmiş, maarif cəbhəsinin fədaisi kimi hörmət qazanmışdı... Müseyib İlyasov tikilən məktəb binalarını vaxtaşırı yoxlayır, hər cür köməklik göstərərək işləri sürətləndirirdi.

Müseyib İlyasov müəllimlərin qəza mərkəzinə çağırılmasına nadir hallarda razılıq verərdi. Onun həm özü, həm də inspektorlar məktəbə gedər, müvəffəqiyyət və nöqsanları yerində görər, məktəbə lazımı yardım göstərərdi.

Müseyyib İlyasov müəllimlər qarşısında çıxış edər, bir məsələni həmişə xatırlardı: “Xalq müəlliminin ümdə vəzifəsi savadlı, bilikli, mədəniyyətli şagird və tələbə tərbiyə etməkdən ibarətdir.” Qəza zəhmətkeşləri arasında dərin hörmət qazanmış Müseyib İlyasov müəllim kadrları hazırlamaq məqsədilə son sinif tələbələrinin savadlılarından Şuşa yay pedaqoji kurslarına göndərər, yeni dərs ilində onları müəllim təyin edərdi. Müseyib İlyasov həm təvazökar, həm də qayğıkeş idi. Öz üzərində işləməyən, sinfə hazırlıqsız girən, konspektsiz dərs deyən müəllimlərdən acığı gəldiyi kimi, bacarıqlı, bilikli, zirək, işlək, gündən-günə irəli gedən məllimlərə hər cür qayğı göstərər, kömək əlini uzadardı” (Vəliyev, 1974).

Əli Vəliyev “Qohumlar” povesti (Qənirsiz gözəl, “Gənclik” nəşriyyatı, 1979, səh. 98-99), “Nurlu və nəcib şəxsiyyət” məqaləsi (“Azərbaycan müəllimi” qəzeti, 28 iyun, 1968-ci il), “Samovar tütülənir” povesti və digər bir neçə əsərində də M.İlyasovun şəxsiyyəti və onun maarifçilik fəaliyyəti haqqında geniş bəhs etmişdir. Ədib “Qohumlar” povestində yazırdı: “Kürdüstan Qəza xalq Maarif Şöbəsinin müdiri Müseyib İlyasov müsbət keyfiyyətləri ilə qələmə alınası şəxsiyyətlərdən idi...

Müseyyib İlyasov bitərəf idi. Qəzanın uzaq kəndlərindən idi. Qori seminariyasını qurtarmışdı, Azərbaycan və rus dillərini kamil bilirdi. Respublikamızın geri qalmış qəzası sayılan Kürdüstanda məktəb az, binalar yarasız, müəllim çatışmırdı. Savadlı cavanları pedaqoji kurslara yollayıb müəllim hazırladan Müseyib nahiyyələrin hamısında məktəb tikdirir, əhalini bu lazımlı işə cəlb edirdi.

Maarif şöbə müdiri misallı M.İlyasovun yaxşı cəhətlərindən birisi də o idi ki, məktəbləri yoxlamağa gedəndə müəllimin dərsinə xüsusi diqqətlə qulaq asar, şagirdlərin dəftərlərini yoxlayar, müəllimlərin konspektinə baxar, sorğu-suala başlardı.

Qoturlu nahiyyəsindəki (Kəlbəcər rayonu- M.İ.) məktəblərdən birində yoxlama apararmış Müseyib İlyasov akta belə bir cümlə yazmışdı: “Müəllim savadlı adama oxşamır, şagirdlərin taleyini bu cür şəxslərə etibar etmək mümkün deyildir” (Vəliyev, 1979, s.98-99).

M.İlyasov haqqında yazılardan biri də görkəmli psixoloq, professor Məmmədali Məhərrəmovun 1970-ci il 9 yanvar tarixli “Azərbaycan müəllimi” qəzetində çap etdirdiyi “Xatirə” adlı məqaləsidir (Məqalə sonralar prof. Əliheydər Həşimovun təqdimatı ilə “Azərbaycan məktəbi” jurnalının 1980-ci il 4-cü nömrəsində “Unudulmaz xatirələr” adı ilə çap edilmişdir).

Məqalədə onun 1928-ci il sentyabr ayının 3-də Şuşa II dərəcəli şura zəhmət məktəbini bitirib Laçına müəllim işləməyə getməsindən və M.İlyasovla görüşməsindən bəhs edilir. Professor yazır: “M.İlyasova hamı səmimi hörmət və sadə mehribanlıqla Müseyib əmi deyirdi. Mən onu hələ Şuşa Pedaqoji Texnikumunun direktoru olan vaxt ötəri görmüşdüm. Burada isə lap yaxından gördüm, qəbulunda oldum. Müseyib əmi sarıbənzir və təxminən 50-55 yaşlarında olan orta boylu bir şəxs idi. Dərisi qırmızıya çalan, üzü həmişə təmiz qırılmış olurdu. Qaşları yaxından bilinirdi. Üst göz qapaqları bir qədər ətli idi və gözlərini azca örtürdü. Alt dodağı nisbətən enli idi. İlk baxışda adama elə gəlirdi ki, o, qasqabaqlı, həmişə qəzəbli və ətiacı adamdır. Lakin bir neçə dəqiqəlik ünsiyyət bu ilk təəssüratı alt-üst edirdi. Məlum olurdu ki, bu ciddi görkəmin arxasında hər kəsə müyəssər olmayan bir mehribanlıq və məhrəmanə qayğıkeşlik saxlanılır. Bu kəşf müsahibi cəsarətləndirir və ona ən yaxın bir adamı kimi öz istək və düşüncələrini sızılmadan söyləmək imkanı verirdi.

Müseyyib əmi əsl iş adamı idi. Yalnız yeri gələndə danışardı; gurultulu cümlələr işlətmək “qabiliyyətinə” malik deyildi. Onun özü haqqında danışdığını eşidən adama rast gəlmədim. Amma başqaları onun işindən hörmət və məmuniyyətlə danışdılar.

Dərs ilinin başlanğıcında maarif şöbəsində iş qaynayırdı. Qəzanın bütün müəllimləri mərkəzə toplaşır, hər kəs ya məktəbin ümumi işləri üçün, ya da şəxsi işi üçün Müseyib əmiyə müraciət edir, təminədiçi cavab və məsləhət alırdı. Məni ən çox maraqlandıran, bu yorulmaq bilməyən adamın qəzanın bütün kəndlərini, hər kənd məktəbinin ehtiyac və tələblərini dürüst bilməsi, hətta kəndlərdə yaşayan adamların çoxunu tanıması idi.

Müəllimlərin məktəblərə təyin edilməsi ilə Müseyib əmi özü məşğul olurdu. Təcrübəli müəllimlər bizə deyirdilər ki, təyinat zamanı: “mən filan kəndə getmək istəyirəm” - deyəndə Müseyib əminin

xoşuna gəlmir. Demək lazımdır ki, siz hansı kəndə məsləhət görsəniz, oraya gedərəm. Müseyib əmi təzə təyin olunanları da bir-bir qəbul edirdi...” (Məhərrəmov, 1970).

M.İlyasov Azərbaycan maarifinin və təhsilinin ən böyük simalarından biri olmuşdur. O, ali məktəb müəllimi kimi də fəaliyyət göstərmişdir. O, 1939-cu ilin sentyabr ayından 1940-cı ilin avqust ayına kimi Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunda rus dili kafedrasında assistent vəzifəsində çalışmışdır. Bu görkəmli maarif xadiminin həyatının son dövrü Bakıdakı 17 nömrəli məktəblə bağlı olmuşdur. O, 1940-cı ilin sentyabr ayından 1941-ci ilin sentyabr ayına - həbs olunana qədər bu məktəbdə müəllim işləmişdir.

Şəxsiyyətə pərəstiş dövrünün acı havası yüzlərlə zəkali və istedadlı Azərbaycan oğulları kimi, maarifçi-pedaqoq Müseyib İlyasovu da ədalətsizliyin qurbanı etmişdir. O, 1941-ci ilin sentyabr ayının 21-də cinayətkarcasına təşkil edilmiş saxta ittiham əsasında həbs edilmişdir. İstintaq zamanı müstəntiqin “özünüzü günahkar hesab edirsinizmi?” – sualına dəfələrlə: - “Mənə təqdim olunan ittihamlara razı deyiləm, günahkar deyiləm, sovet hökuməti zamanı 21 il işləmişəm, işlədiyim müddətdə heç bir siyasi səhv etməmişəm və heç zaman antisovet fəaliyyəti ilə məşğul olmamışam”- cavabını versə də, nə istintaq, nə də məhkəmə prosesində heç bir cinayət sübut olunmasa da, Xosrov bəy Sultanovun yaxını, onunla dost olması, bir yerdə işləməsi və əhali arasında antisovet təbliğatı aparması bəhanəsilə 14 fevral 1942-ci ildə 8 il həbs cəzası ilə azadlıqdan məhrum edilmiş (Cinayət işi: Pr.22319) və 12 may 1944-cü ildə Qazaxstanın Karakanda şəhərində həbsxanada vəfat etmişdir. Azərbaycan SSR Ali Məhkəməsinin 4 avqust 1956-cı il qərarına əsasən Müseyib İlyasovun işində heç bir cinayət tərkibi olmadığından ona verilmiş hökm ləğv edilmiş və ölümündən sonra bəraət verilmişdir.

Nəticə

Əslində M.İlyasovun həbs və represiya olunmasında əsas amillər ona şər və böhtan kimi atılan antisovet təbliğatı deyil (bunu istintaq aparanların özləri də çox yaxşı bilirdilər), ilk növbədə Türkoloji Qurultayın nümayəndəsi olması, türkçülük ideyasının daşıyıcısı olması və Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin başçılarından biri olan Xosrov bəy Sultanovla yaxın dost, həmrəy olması olmuşdur. Digər böyük şəxsiyyətlərimiz kimi vətənpərvər və ziyalı olması olmuşdur.

Ədəbiyyat

1. Babayev A. (2006). Türksöyün birlik səsi. Təhsil.
2. İlyasov M. (2025). Maarif fədaisi: Müseyib İlyasov. Elm və Təhsil.
3. Qasımov C. (2019). Birinci Türkoloji Qurultay: şahidlər və şəhidlər. Gənclik.
4. Məhərrəmov M. (1970). Xatirə. “Azərbaycan müəllimi” qəzeti.
5. Rəhimov S. (1967). Dağlar mənə səslədi. “Azərbaycan” jurnalı. №11.
6. Səfərov R. (2019) Görkəmli pedqoq, maarif fədaisi. “Kaspi” qəzeti.
7. Vəliyev Ə. (1979). Qənirsiz gözəl. Gənclik.
8. Vəliyev Ə. (1974). Onları unutmaq olmaz. “Sovet kəndi” qəzeti.
9. ARDA.f.57.siy.1.iş.22. v.49
10. ARDA.f.57.siy.1.iş.175. v.152
11. ARDA.f.57.siy.1.iş.175. v.151-151(arxa üzü)

Daxil oldu: 17.02.25

Qəbul edildi: 27.04.25